

УДК 32

<https://doi.org/10.34142/24130060.2021.22.1.07>

НОН-АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК ГОРИЗОНТ НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ СМИСЛІВ

І. О. Радіонова

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена з'ясуванню евристичного потенціалу нон-антропоцентризму щодо визначення горизонту нових політичних смислів.

Доводиться значення нон-антропоцентризму щодо перегляду відносин між людиною і природою. Наголошується, що тільки з позиції нон-антропоцентризму можна вийти за межі дискурсу «охорони навколишнього середовища», протиставити алармістським та ситуативним інтерпретаціям екологічної кризи творчо-креативний підхід, пошук нестандартних можливостей осмислення та розв'язання екологічних загроз.

Ключові слова: антропоцентризм, екологічні загрози, катастрофізм, нон-антропоцентризм, політичні смисли, Covid-19.

НОН-АНТРОПОЦЕНТРИЗМ КАК ГОРИЗОНТ НОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ СМЫСЛОВ

И. А. Радионова

Статья посвящена выяснению эвристического потенциала нон-антропоцентризма для определения горизонта новых политических смыслов.

Доказывается значение нон-антропоцентризма для пересмотра отношений между человеком и природой. Подчеркивается, что только с позиции нон-антропоцентризма можно выйти за пределы дискурса «охраны окружающей среды», противопоставить алармистским и ситуативным интерпретациям экологического кризиса творчески-креативный подход, поиск нестандартных возможностей осмысления и решения экологических угроз.

Ключевые слова: антропоцентризм, экологические угрозы, катастрофизм, нон-антропоцентризм, политические смыслы, Covid-19.

NON-ANTHROPOCENTRISM AS A HORIZON OF NEW POLITICAL MEANINGS

I. Radyonova

The article examines the heuristic potential of non-anthropocentrism in defining the horizon of new political meanings.

Anthropocentrism has become so self-evident for the human race that it no longer requires any legitimization. As a result of our deliberate actions and their unintended consequences, we have reached a threatening environmental situation. We argue that the rhetoric of the turning point and the inevitability of catastrophe deprives society of the opportunity to get out of this "corridor" and to see a new horizon of meaning, including new horizons of political meanings of our lives on Earth and in the universe in general. The search for new meanings is complicated by the deep methodological crisis in the social sciences at the beginning of the new millennium. We argue that at this moment the fundamental renewal of the principles of research is its transition to non-anthropocentrism.

Classical projects of the social sciences made a clear distinction between "social" and "non-social", which corresponds to the reduction of "non-social" (world of nature) to its social meaning. Non-anthropocentrism is represented by a wide range of theorizing. We consider the conclusions of B. Latour, V. Vernadsky, N. Kholodny, and D. Diamond. We emphasize the importance of V. Vernadsky's warnings about the conscious disregard by the humanities of the laws of nature of the biosphere - the earth's crust, the only place where life is possible. Anthropocentrism is the "original sin" of human thought. This concept detaches a person from nature, from outer space, and puts them at the center of Creation. Anthropocosmism is a possible way out of this (N. Kholodny).

We argue that society produces catastrophes at the peaks of its power (J. Diamond). It is this scenario, according to which the great civilizations of the past were destroyed, that unfolds in the global world of the XXI century. Covid-19 virus demonstrates the vulnerability of mankind to the interventions of nature. It deepens our understanding of how human health relates to animal health and the planet as a whole. It is apparent that we need to look for more sustainable ways of coexistence in the world.

It is time for the emergence of a horizon of new political meanings as a result of overcoming the limitations of anthropocentrism. Non-anthropocentrism is represented by a wide range of theorizing. We conclude that the heuristic potential of these theories allows us to contrast the alarmist and situational interpretations of the ecological crisis - which determine the horizon of modern political meanings – to the creative approach, a search for non-standard opportunities to understand and solve environmental threats and expand the horizon of political meanings.

Key words: *anthropocentrism, environmental threats, catastrophism, non-anthropocentrism, political meanings, Covid-19.*

Постановка проблеми. Зелені (екологічні) партії стають дедалі популярнішими у європейських країнах (виділяються Німеччина, Скандинавські країни). Питання сталого розвитку вносяться до політичного порядку денного у переважній більшості західних країн (особливо відзначимо так званий «зелений поворот» в енергетиці). Активно діють недержавні організації (НДО), неурядові організації (НУО) як на національному, так і на міжнародному рівнях. Проте засаднича ідея зеленого руху – захист навколишнього середовища – передбачає суб'єктність людини,

її розміщення в центрі. Натомість світ природи є навколишнім стосовно цього центру, тобто є об'єктом. Отже, сучасна політика загалом ґрунтується на світоглядних засадах антропоцентризму і захищає інтереси людини. Необхідна зміна картини світу задля побудови «спільного світу» на засадах нон-антропоцентризму (біоцентризму, екоцентризму), що визнає й суб'єктність природи. За такого підходу виникає питання політичного представництва природи (Землі) та комунікації з її агентами.

Аналіз актуальних досліджень. Українська гуманітаристика має значну традицію та теоретичний доробок щодо дослідження нон-антропоцентризму. О.О. Рафальський, Я.С. Калакура, В.П. Коцур, М.Ф. Юрій у результаті дослідження антропологічного коду української культури та цивілізації зробили висновок, що найдавніші вірування, міфологія, усна творчість українців свідчить про «шанобливе ставлення людини до навколишнього середовища, передусім до сонця, води, землі, рослин, дерев. А також до тварин і птахів» (Rafalskij та ins. 2020, s. 426-427). Вони підкреслюють, що людина, як продукт природи, «ніколи не поривала з нею, усвідомлюючи свою залежність від природної стихії» (Rafalskij та ins., 2020, s. 426). У центрі уваги дослідників переосмислення антропоцентризму в етичному контексті. Так, М.Д. Попович виявляє специфіку культурологічного переосмислення антропоцентризму у контексті нон-антропоцентризму (2013). К. Ситник та В. Чопик розглядають світоглядні засади нон-антропоцентризму (біоцентризму) (2009).

Мета дослідження – з'ясувати евристичний потенціал нон-антропоцентризму щодо визначення горизонту нових політичних смислів.

Виклад основного матеріалу. Актуальність питань екологічної безпеки є у XXI столітті вже беззаперечним питанням. Втім економічні та політичні інтереси сьогодення ускладнюють прийняття нагально потрібних рішень у відповідь на екологічні виклики. На рівні глобальної політики основні перемовини йдуть щодо зменшення викидів парникових газів у

атмосферу. В той час як суспільну думку збуджують алармістські попередження щодо жахів майбутнього.

Дж. Уррі звертає увагу на надмірну чисельність сценаріїв катастрофічного майбутнього людства (Urry, 2016, р. 33-35). Не дивно, що наукова і суспільна дискусія переважно точиться навколо питань врятування від апокаліпсиса. Аналізуючи загрози дискурсу катастрофізму, Дж. Уррі попереджає, що останній викликає відчуття невідворотності інвайронментальної катастрофи та втім безсилля перед нею (Urry, 2016, р. 52). Такий підхід блокує нашу політичну, соціальну творчу уяву та енергію.

Майбутнє людства не визначено. Можливі різні «майбутні» (futures). Саме так в множинному числі Дж. Уррі використовує термін майбутнє. Ці «майбутні» є комплексними та суперницькими (Urry, 2016, р. 86). Вони залежать від наших дій у сьогоденні. Втім риторика переломного моменту і невідворотності катастрофи позбавляє суспільство можливості вийти з цього «коридору», побачити новий смисловий горизонт, у тому числі й новий горизонт політичних смислів щодо нашого життя на планеті Земля та у Всесвіті загалом.

Пошук нових смислів ускладнений глибокою методологічною кризою у соціальних науках на початку нового тисячоліття. Одним з можливих виходів з неї є зміна об'єкту та методології соціальних наук. На часі принципове оновлення засад дослідження. На думку Б. Латура, класичні проєкти соціальних наук проводили чітке розрізнення між «соціальним» та «несоціальним», якому відповідає редукція «несоціального» (світу природи) до його соціального смислу (Latur, 2006, s. 344; Latour, 2017, р. 14). Кінець розрізнення між природою і суспільством у плинному ХХІ столітті ставить перед нашою уявою надскладне завдання: схопити взаємодію й взаємозалежність людини, суспільства і природи; людини і планети Земля. Ми всі зв'язані «тенетами», котрі не схожі на регулярні соціальні зв'язки. З'являється нова вакцина, постає новий політичний рух, відбувається

жахлива катастрофа та відповідно відбувається трансформація наявних зв'язків, поява нових, їхнє перескладання (Latur, 2014). Ч.Р. Міллс стверджував, що люди не мають якості розуму, що дозволить зрозуміти взаємозв'язок між людиною і суспільством, біографією та історією. Тільки соціологічна уява заповнює прогалину і дозволяє в окремих явищах побачити прояви загальних процесів (Mills, 1959). Зараз нам необхідно максимально вивільнити нашу уяву з метою побачити зв'язок між людиною і природою, глобальним суспільством і космосом. Б. Латур підкреслює, що ми вступили в період історії котрий постає як єдність геологічного та людського (Latour, 2017, р. 4). Тоді виникає питання радикального оновлення політичного представництва – повинні з'явитися актори, котрі будуть представляти інтереси Землі. Це дійсно історичний поворот для людства, котрий потребує оновлення засад нашого світогляду.

Наша «вивільнена уява» у пошуках джерел щодо такого оновлення не може обійти визнану світом вітчизняну традицію осмислення єдності людства і природи – теорію ноосфери В.І. Вернадського, що зараз набуває особливого методологічного значення.

У своїй останній роботі вчений стверджував, що Перша світова війна вирішальним чином вплинула на нього і змінила його світорозуміння. Він підійшов до біогеохімічного розуміння, що розглядало усі природні прояви з однієї й тієї самої точки зору (Vernadskij, 1991). В.І. Вернадського турбувало, що представники гуманітарних наук усвідомлено не враховують закони природи біосфери – тієї земної оболонки, де тільки й можливе життя. Вчений підкреслює, що жоден живий організм на Землі не перебуває у вільному стані. Всі живі організми нерозривно взаємопов'язані між собою і навколишнім середовищем, з матеріально-енергетичною середою – з біосферою. Причому під біосферою він розуміє планетне явище космічного характеру.

Для В.І. Вернадського *Homo sapiens* не є вершиною творіння. Він є ланкою довгого ланцюга істот, котрі мали минулі втілення і будуть мати

майбутні. Для В.І. Вернадського (як і для А. Бергсона, ідеями якого цікавився В.І. Вернадський) людина – це успішна маніфестація життя, але не його вінець. Творчі здібності людини, що виокремлюють її зі всього живого, повинні обернутися на саму людину, дозволити їй вийти за межі раціональної свідомості з притаманним їй намаганням активно впливати на навколишній світ у бажаному напрямку.

Нагадаємо, що А. Бергсон теж підкреслював значення інтуїції, через яку можна якщо не усвідомити сутність речей, то відчутти її, відчутти сутність життя, вийти за обмеження суб'єкт об'єктного підходу. Ідеї В.І. Вернадського постають саме як інтуїції. Це стосується й засадничої ідеї його світогляду – ноосфери. Цілком логічно остання робота вченого присвячена уточненню його поглядів на ноосферу. Зазначимо, що ноосфера постає і як доволі дисгармонійна реальність, що перебуває у стані становлення, і, в той самий час, як ідеал, мета такого становлення (Vernadskij, 1991). Відношення між ідеалом і реальністю – ускладнені, що притаманно і співвідношенню між людиною як ідеалом й людиною в її антропологічній і історичній соціальній визначеності. Інтуїція В.І. Вернадського дозволила йому побачити контури глобального суспільства ХХ століття. В ХХ столітті, підкреслював він, виникли принципово нові умови переходу до ноосфери – вселенськість людства, тобто повний захват людиною біосфери задля життя, та вирішальний для розвитку ноосфери фактор – єдність людства. Саме людство як єдине ціле постає, за В.І. Вернадським, потужною геологічною силою, перед якою височиться нагальне завдання перебудови біосфери в інтересах людства, що вільно мислить. Цей новий стан біосфери, до якого ми наближуємося, і є ноосфера. В.І. Вернадський, заглядаючи у майбутнє, оптимістично передбачає, що покоління його онуки наблизяться до розквіту творчих здібностей людини як найбільшої геологічної сили. Завершує свою останню працю В.І. Вернадський на високій оптимістичній ноті. Він стверджує, що можна дивитися в майбутнє впевнено – воно в наших руках. Коли перечитуєш цю думку у 20-ті роки ХХІ століття в умовах повної

невпевненості у майбутньому, увагу привертає інший висновок, що був внесений В.І. Вернадським у свою працю без наголосу: біосфера змінюється людиною «свідомо» і «головним чином несвідомо». Саме комбінація свідомих і несвідомих наслідків діяльності людини й призвела до сьогоденішнього кризового стану.

Треба також зауважити, що відома праця «Кілька слів про ноосферу» була відповіддю на роздуми Н.Г. Холодного, учня В.І. Вернадського. Н.Г. Холодний увів у науковий обіг поняття антропокосмізму, протиставляючи його поняттю антропоцентризму, яке він визначає як «первородний гріх» людської думки. Це поняття відриває людину від природи, від космосу, ставить її у центр світобудови. Антропокосмічна настанова дозволяє вийти за обмеження інтенції підкорення природи. Н.Г. Холодний поділяє думку В.І. Вернадського, що людина стає одним із потужних факторів подальшої еволюції природи, причому фактором, що діє усвідомлено (Holodnyj, 1982). На ще більш високих шабелі еволюції людину зможуть підняти розум, вільна воля і моральні ідеали. Саме ці якості і потрібні нам сьогодні.

Антропоцентризм перетворився для людства на самоочевидність, що не потребує ніякої легітимації. Людство дозволило собі робити на планеті все, що вважає за потрібне. Внаслідок наших цілеспрямованих дій та їхніх ненавмисних наслідків ми й дійшли до загрозливої екологічної ситуації. Дж. Уррі наприкінці 90-х років XX століття зробив висновок про «передчуття катастрофи» що й постала 11 вересня 2001 року. Останнім часом ми знов зіткнулися з цим передчуттям. Переживши дві світові війни людство постійно відчуває небезпеку розв'язання ще однієї. Тож відчуваючи загрозу людство вирішило, що передчуває саме нову світову війну. Однак цього разу людство зіткнулося зі «світовою війною» з природою – війною з вірусом.

Безумовно осмислення наслідків пандемії призведе до загострення дискусії між уніформізмом (uniformitarianism) й катастрофізмом. Нагадаємо, що уніформісти вважають, що одні й ті самі природні закони та процеси

характерні та проявляють себе протягом усієї історії планети. В той час як катастрофісти наголошують наявність розривів, критичних поворотів в історії. Не ставлячи на меті занурення у дискусію між двома точками зору, вважаємо доцільним звернутися до висновків Дж. Даймонда, відомого саме дослідженням ролі мікробів в житті людства. Дж. Даймонд, на наш погляд, робить спробу вийти за межі антропоцентризму у своїх теоретичних побудовах. Він підкреслює, що саме інвайронментальні проблеми призводять суспільства до колапсу через екоцид (ecocide) – частково самостворені екологічні катастрофи. За Дж. Даймондом вісім процесів особливо важливі: знищення лісів і природного середовища у місцях проживання; проблеми з ґрунтом; проблеми з постачанням води; надмірна охота; надмірна рибалка; ефекти впливу завезених видів на місцеві види; зростання чисельності населення; зростання впливу на душу населення (Diamond, 2011, р. 6). Причому важливим є застереження, що суспільство продукує катастрофу на піку своєї могутності. Саме цей сценарій, за яким були зруйновані великі цивілізації минулого, згідно Дж. Даймонда розгортається у глобальному світі XXI століття. До восьми основних причин колапсу він додає для сучасних суспільств ще чотири: кліматичні зміни, що спричинені діяльністю людини; нарощування викидів токсичних речовин у навколишнє середовище; нестачу енергії; повну утилізацію здатності Землі до фотосинтезу (Diamond, 2011, р. 7). Через інвайронментальні ризики він бачить попереду глобальну економічну і фінансову кризу, війни за ресурси, велику продовольчу кризу. Дж. Даймонд звертає увагу на колапс, що вже відбувся, у таких країнах як Сомалі та Руанда. Однак він підкреслює, що загроза нависла і над країнами першого світу. Дж. Даймонд вважає, що апокаліпсису в них не станеться, але відбудеться суттєве зниження життєвих стандартів, високі ризики стануть хронічними, буде мати місце підрип ключових цінностей країн першого світу (Diamond, 2011, р. 7). Висновки щодо близької інвайронментальної катастрофи були оприлюднені до глобальної пандемії. Отже, враховуючи попередні висновки Дж. Даймонда (Diamond, 2005), вірус SARS-CoV-2

(Covid-19) демонструє високу вразливість людства щодо інтервенцій природи. Зараз замість Заходу, що приніс свої патогенні організми в Америку, сама природа послала висококонтагіозний вірус, до якого ми не маємо імунітету, проти глобального людства.

У минулому епідемії були обмежені просторово-часовими рамками. Сучасні епідемії долають їх (наприклад – СНІД). «Миттєве» поширення SARS-CoV-2 є наслідком глобалізації життя, з притаманним їй прискореним темпом урбанізації, швидким переміщенням великих мас людей земною кулею. Ще декілька місяців тому, навіть у розвідках сучасної культури (пригадаємо, наприклад фільм Ст. Содерберга «Зараження», 2011, котрий попри зірковий склад акторів не викликав великої зацікавленості) ми не могли уявити фактично глобальний локдаун. «Зупинка» людської діяльності відразу призвела до покращення екологічної ситуації як у показниках (досить абстрактних для кожної окремої людини), так і у світлинах неймовірно чистих венеційських каналів (що очевидно для кожної окремої людини).

Людству увесь час здавалося, що є більш важливі питання ніж питання екологічні. Розв'язання екологічних питань переважно переносилося у майбутнє. Людство не хотіло пам'ятати, що найкращий час задля попередження катастрофи знаходиться перед її початком. Передчуття катастрофи переросло у реальність і глобальна пандемія зажадала від глобального світу невідкладного реагування.

Страшні людські хвороби часто зароджуються в тілах тварин (віруси SARS, MERS та інші). SARS-CoV-2 поглиблює наше розуміння того, як здоров'я людини пов'язано зі здоров'ям тварин і планети Земля в цілому. Очевидно, що нам треба шукати більш сталі шляхи співіснування у світі.

У. Бек зауважує, що ненавмисні події та процеси постають тригерами фундаментального шоку, що підриває антропологічні константи нашого існування у світі й розуміння світу (Beck, 2016, р. xi-xii). Отже, чи тригер глобальної пандемії призведе до переосмислення антропоцентризму і врятування людства?

Висновки і перспективи подальших досліджень. Політичне представництво Землі може зараз здаватися аж надто сміливим політичним проектом. Втім ми вже були свідками якісних стрибків у принципових для людства питаннях (як то дітонародження, сімейні відносини, питання гендеру, статевої приналежності та інших). Політичні сили, котрі здійснили політичне представництво носіїв нових поглядів, досягають успіху у західних країнах. На часі поява горизонту нових політичних смислів завдяки виходу за обмеження антропоцентризму. Нон-антропоцентризм представлений широким спектром теоретизування. Евристичний потенціал цих теорій дозволяє протиставити алармістським та ситуативним інтерпретаціям екологічної кризи, творчо-креативний підхід, пошук нестандартних можливостей осмислення та розв'язання екологічних загроз, розсунення горизонту політичних смислів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский, В.И., 1991. *Несколько слов про ноосферу*. [online] Доступно: <http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/noos.html> [Дата звернення 20 Березень 2021].
2. Латур, Б., 2006. Когда вещи дают отпор: возможный вклад «исследований науки» в общественные науки. В: В. Вахштайн, ред. *Социология вещей*. Москва: «Территория будущего», с. 342 -364.
3. Латур, Б., 2014. *Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию*. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики.
4. Попович, М.Д., 2013. Критика антропоцентризму в культурології та перспективи його переосмислення. *Політологічний вісник*, 71, с. 79-96.
5. Рафальский, О.О., Калакура, Я.С., Коцур, В.П. та Юрій М.Ф. 2020. *Антропологічний код української культури і цивілізації*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
6. Ситиник, К. та Чопик, В., 2009. Біоцентризм і глобалізм. *Вісник НАН України*, 12, с. 8-12.
7. Холодный, Н.Г., 1982. Мысли натуралиста о природе и человеке. В: 1993. *Русский космизм: Антология философской мысли*.

REFERENCES

1. Vernadskij, V.I., 1991. *Neskolko slov pro noosferu*. [online] Dostupno: <http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/noos.html> [Data zvernennya 20 Berezen 2021].
2. Latur, B., 2006. *Kogda veshi dayut otpor: vozmozhnyj vklad «issledovaniy nauki» v obshestvennyye nauki*. V: V. Vahshtajn, red. *Sociologiya veshej*. Moskva: «Territoriya budushego», s. 342 -364.
3. Latur, B., 2014. *Peresborka socialnogo: vvedenie v aktorno-setevuyu teoriyu*. Moskva: Izd. dom Vysshej shkoly ekonomiki.
4. Popovich, M.D., 2013. Kritika antropocentrizmu v kulturologiyi ta perspektivi jogo pereosmislennya. *Politologichnij visnik*, 71, s. 79-96.
5. Rafalskij, O.O., Kalakura, Ya.S., Kocur, V.P. ta Yuriy M.F. 2020. *Antropologichnij kod ukrayinskoyi kulturi i civilizaciyi*. Kiyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayini.
6. Sitinik, K. ta Chopik, V., 2009. Biocentrizm i globalizm. *Visnik NAN Ukrayini*, 12, s. 8-12.
7. Holodnyj, N.G., 1982. Mysli naturalista o prirode i cheloveke. V: 1993. *Russkij kosmizm: Antologiya filosofskoj mysli*. Kiev: Naukova dumka, s. 332 – 344.
8. Beck, U., 2016. *The metamorphosis of the world*. Cambridge: Polity Press.
9. Diamond, J., 2011. *Collapse: How Societies*

- Київ: Наукова думка, с. 332 – 344.
8. Beck, U., 2016. *The metamorphosis of the world*. Cambridge: Polity Press.
 9. Diamond, J., 2011. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. Penguin books.
 10. Diamond, J., 2005. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. W.W. Norton&Co.
 11. Latour, B., 2017. *Facing Gaia: eight lectures on the new climatic regime*. Polity Press.
 12. Mills, W., 1959. *The Sociological Imagination*. Oxford : Oxford University Press.
 13. Urry, J., 2016. *What is the Future?* Cambridge: Polity Press.
 10. Diamond, J., 2005. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. W.W. Norton&Co.
 11. Latour, B., 2017. *Facing Gaia: eight lectures on the new climatic regime*. Polity Press.
 12. Mills, W., 1959. *The Sociological Imagination*. Oxford : Oxford University Press.
 13. Urry, J., 2016. *What is the Future?* Cambridge: Polity Press.

Інформація про автора

Радіонова Ірина Олександрівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: radionova.irina@gmail.com; ORCID:<http://orcid.org/000-0002-8863-7609>.

Стаття надійшла до редакції: 03.05.2021

Прийнята до друку: 18.05.2021